

8. Petje op, petje af. De procesposities van politieambtenaren in en rondom het strafproces als obstakel bij waarheidsvinding

MR. DR. P.P.J. VAN DER MEIJ EN MR. M.M. JANMAAT

De beoordeling van politiegeweld

Politieambtenaren opereren in een lastig spanningsveld, zeker in de situatie dat de acute inzet van een arrestatieteam wordt gevraagd bij op het oog ernstige delicten. Enerzijds wordt verwacht dat de betreffende politiefunctionarissen met (de vrees voor het) gevaar voor eigen leven daders niet laten weggelaten met een strafbaar feit; anderzijds wordt bij te ver doorschietend politiegeweld of bij achteraf bezien onnodig politiegeweld al snel kritiek geuit op het optreden van die politiefunctionarissen. Dit vormt in grove lijnen het spanningsveld waarbinnen het politieoptreden kan worden beoordeeld. Met name in acute en heftige situaties zal pas achteraf duidelijk worden of de inschatting daarvan qua ernst en gevaar juist is geweest. Als achteraf blijkt dat de verdachte persoon zelf daadwerkelijk vuurwapengevaarlijk was, zal het door de politie toegepaste geweld relatief eenvoudig kunnen worden gerechtvaardigd. In het geval dat die inschatting niet juist blijkt te zijn geweest, bijvoorbeeld omdat feitelijk geen gevaar was te duchten, is dat misschien een iets ander verhaal. Eventuele onrechtmatigheden zouden kunnen volgen uit het uitgebreide onderzoek van de rijksrecherche dat vaak onmiddellijk wordt ingesteld na de inzet van politiegeweld met verstrekkende gevolgen. Uiteraard kan en zal een dergelijk onderzoek worden bekritiseerd door de persoon die is verwond of diens nabestaanden en zijn allerlei vraagtekens op te werpen of ook hier nog steeds het adagium van ‘de slager die zijn eigen vlees keurt’ geldt,¹ maar het onderzoek vormt dan in elk geval de basis voor verder onderzoek. Wij doen de lastige afwegingen die dienen te worden gemaakt in de beoordeling van politiegeweld ongetwijfeld te kort, maar met deze tweedeling is de complexiteit van de meeste casussen van politiegeweld wel in grove streken geschetst. Zelfs in de situatie dat het politiegeweld door de verdachte

persoon is opgezocht, is een goede beoordeling van zo een casus mogelijk. Een voorbeeld van het voor alle betrokkenen verschrikkelijke fenomeen van de zogenoemde *suicide by cop* deed zich recent voor in Amsterdam op het Frederiksplein nabij het gebouw van DNB. Ongeacht het trieste verhaal van de doodgeschoten Mike Fudge² en de saillante details zoals de maar liefst 23 schoten die op hem zijn gelost, laat de casus zich waarschijnlijk uiteindelijk relatief goed reconstrueren en beoordelen.

Politieke plannen

Opmerkelijk is dat vanuit de politiek vaak en steeds opnieuw initiatieven worden gelanceerd die de oplossing zouden moeten betekenen voor de heikele positie waarin de betrokken politiefunctionarissen zich bevinden als door hun politiegeweld verdachte personen ernstig zijn verwond of zelfs zijn gedood. In navolging van onder andere de Mitch Henriquez-zaak³ diende de toenmalig Minister van Veiligheid en Justitie Van der Steur in 2016 een wetsvoorstel in om agenten niet meer standaard als verdachte aan te merken, indien sprake is van een geweldsincident tegen burgers.⁴ Allereerst wordt voorgesteld een specifieke strafuitsluitingsgrond op te nemen voor opsporingsambtenaren die geweld hebben toegepast in de rechtmatige uitoefening van hun taak en daarbij hebben gehandeld overeenkomstig de geldende regels. Ten tweede voorziet het in een strafbaarstelling van overtreding van de geweldsinstructie met een strafmaximum van drie jaar gevangenisstraf. Tot slot wordt voorgesteld in het Wetboek van Strafvordering een wettelijk kader op te nemen waarbinnen met toepassing van opsporingsbevoegdheden onderzoek kan worden gedaan naar gebruik van geweld door een opsporingsamb-

1 Zie hierover bijvoorbeeld S.L.J. Janssen, “Let’s get the bastards”: Gerard Hamer vs. Nederland, in: *Aan de slag* (liber amicorum Gerard Hamer), Sdu 2018, p. 111-124.

2 Zie <https://www.parool.nl/amsterdam/moeder-doodgeschoten-michael-fudge-mickey-was-ziek~a4622849>.

3 Zie de vonnissen van de Rb. Den Haag 21 december 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:15095 en ECLI:NL:RBDHA:2017:15096.

4 Zie *Kamerstukken II* 2016/17, 34641, nrs. 1-2 e.v. Het voorstel is op dit moment in behandeling bij de Tweede Kamer.

tenaar, zonder dat de betrokken opsporingsambtenaar als verdachte van een strafbaar feit hoeft te worden aangemerkt.

Een ander, meer recent voorbeeld betreft de plannen tot de oprichting van een zogenoemde ‘blauwe rechtbank’ die in het afgelopen jaar zijn gelanceerd. De huidige Minister van Justitie en Veiligheid Grapperhaus is van mening dat zaken waarin politieagenten geweld gebruiken per definitie anders zijn dan die van normale burgers.⁵ De Raad van de Rechtspraak is niet fel tegen het plan, maar wijst bijvoorbeeld wel op het belang van het spreidingsbeleid in dergelijke zaken, welke spreiding zou wegvallen als er slechts één gespecialiseerde politierechtbank zou komen. Kees Sterk, lid van de Raad voor de Rechtspraak, laat echter weten het niet nodig te vinden dat speciale rechtbanken worden opgericht voor zaken waarin politiegeweld speelt, juist omdat het nu vaak niet om complexe zaken gaat.⁶

Voor beide initiatieven geldt dat gemakkelijk de keerzijde kan worden benoemd. Ten aanzien van de bijzondere procespositie van de politiefunctaris die politiegeweld heeft uitgeoefend, geldt dat hem juist meer bescherming zou kunnen toekomen als hij wel als verdachte wordt aangemerkt, omdat hij als getuige van zijn eigen mogelijk strafbaar handelen verplicht zou zijn de waarheid te verklaren waarmee hij zichzelf zou kunnen belasten. De rechtvaardigingsgrond enerzijds en de strafbaarstelling anderzijds zijn *grosso modo* al in ons huidige Wetboek van Strafrecht en in de feitenrechtspraak verpakt en behoeven op de keper beschouwd geen bijzondere regelgeving.⁷ Ten aanzien van de blauwe rechtbanken geldt dat de politieagent die geweld heeft toegepast juist niet anders zou moeten worden behandeld, omdat dat wellicht de verontwaardiging zou voeden dat het optreden van politiefunctarissen *a priori* tegen een andere lat wordt gehouden dan dat van de normale burger. En nogmaals, de zaken waarin het draait om de strafrechtelijke beoordeling van toegepast politiegeweld behoren vaak niet tot raketwetenschap: het is wel bewezen dat de feitenrechter heel goed in staat is die zaken te beoordelen.

Politiepetten

Het probleem ten aanzien van toegepast politiegeweld met ernstige gevolgen schuilt eigenlijk ergens anders in. In zaken waarin politiefunctarissen zich genoodzaakt zien geweld toe te passen, ontstaan vrijwel onvermijdelijk naast het strafproces van de verdachte ook ‘procedures’ rondom de betreffende politiefunctarissen. Naast het feit dat die politiefunctarissen in het strafproces relateren over de

aanhouding (en de inzet van het geweld), hebben zij zich doorgaans ook intern te verantwoorden over dat geweld met daarbij zoals gezegd vaak een onderzoek van de rijksrecherche. Mogelijk worden zij door de verdediging gevraagd te getuigen, mogelijk heeft de verdachte aangifte gedaan van dat geweld waarvan hij schade heeft ondervonden. Indien een dergelijke aangifte wordt geseponneerd (bijvoorbeeld naar aanleiding van het rapport van de rijksrecherche), is het niet ondenkbaar dat de verdachte zijn beklag doet bij het gerechtshof in een procedure ex art. 12 Sv. Soms wordt de politiefunctaris alsnog strafrechtelijk vervolgd, waardoor hij (opnieuw) de status van verdachte verkrijgt. Indien het geweld over en weer heeft plaatsgevonden, is het niet ongebruikelijk dat ook de politiefunctaris aangifte heeft gedaan van strafbare feiten door de verdachte jegens hem, wat hem aangever, benadeelde partij (met bijvoorbeeld immateriële schade) en spreekgerechtigde kan maken. Het samenspel en vaak ook de verweving van deze processen en procesposities zorgen ervoor dat een politiefunctaris vaak meerdere keren dient te verklaren wat zich bij de aanhouding en geweldstoepassing heeft voorgedaan. De verschillende posities en belangen, oftewel: de verschillende petten, kunnen om tal van redenen uiteenlopende verklaringen opleveren. Nu het strafproces primair streeft naar het vinden van de materiële waarheid, kunnen die verschillende politiepetten en uiteenlopende verklaringen als obstakel voor die waarheidsvinding worden gezien.

Door de verscheidenheid van procesposities in en rondom het strafproces hebben de verklaringen ook een bepaalde waarde ten opzichte van elkaar. Het eerste probleem schuilt er bijvoorbeeld in dat de politiefunctaris in het kader van het onderzoek van de rijksrecherche als getuige wordt gehoord en wordt geacht zijn relaas te doen, om vervolgens mogelijk op grond van datzelfde onderzoek als verdachte te worden aangemerkt. Zijn oorspronkelijke verklaring bestaat onmiskenbaar en het is zoals geldt voor elke verdachte lastig om geloofwaardig terug te komen op een eenmaal afgelegde, eerdere verklaring.⁸ De aard van het politiewerk en de noodzaak tot het opvangen van de politiefunctarissen die betrokken zijn geweest bij dat geweld, kan ook een struikelblok vormen. Een politiefunctaris zit vaak in hetzelfde schuitje als zijn directe collega’s waardoor in onderlinge gesprekken logischerwijs het risico ontstaat dat al dan niet onbewust belangrijke informatie over het incident wordt uitgewisseld met elkaar en zou kunnen worden afgestemd. Dat kan op een formele bijeenkomst gebeuren, zoals een *debriefing*, maar ook op informele aangelegenheden zoals tijdens het stoom afblazen kort na het incident, wat niet ongebruikelijk is en welke behoefte overigens ook goed te begrijpen is. Ook het bekijken van beelden of anderszins uitwisselen van informatie of groepsgewijze getuigenverhooren ter voorbereiding op een eventuele getuigenverhooren kunnen van invloed zijn op de uiteindelijke vaststelling wat precies is gebeurd. Dit is overigens een duidelijk afwijkende setting van die van

5 Zie <https://www.ad.nl/politiek/minister-wil-speciale-rechtbank-voor-schietende-agent~a0c2d8bea/>.

6 Zie het verslag van de Commissievergadering Gewelddaanwending opsporingsambtenaar 16 januari 2019 en <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Raad-voor-de-rechtspraak/Nieuws/Paginas/Speciale-politierechtbank-niet-per-se-nodig.aspx>.

7 Zie hierover ook M. van der Steeg, R. ter Haar & J.S. Timmer, ‘Strafrechtelijke beoordeling van politiegeweld. Een bespreking van het wetsvoorstel gewelddaanwending opsporingsambtenaren’, *TPWS* 2017/7.

8 Zie hieromtrent M.S. Groenhuijsen & R. Jansen, ‘De toetsing van politiegeweld en het nemo-teneturbeginsel’, *DD* 2018/22.

een normale getuige in het strafproces, omdat die getuige normaliter nagenoeg nooit een training zou krijgen voor het ondergaan van het verhoor en niet de beschikking heeft over de informatie van de zaak. Omdat er geen protocollen zijn over welke rol wanneer wordt vervuld (verbalisant, getuige, verdachte, beklaagde en benadeelde) en de verschillende opeenvolgende fases vaak lang op zich laten wachten, komt het daadwerkelijke doel van het verbaliseren door de politiefunctaris en het horen van hem als getuige, namelijk de waarheidsvinding, onder druk te staan.

Aanwijzing en ambtsinstructie

Het te volgen protocol bij aangewend politiegeweld illustreert welke voorzieningen worden getroffen om achteraf de toedracht van het incident te kunnen vaststellen. Aangezien de politie een geweldsmonopolie heeft, is het van belang dat zij het toegepaste geweld kan verantwoorden. Er zijn in diverse regelingen de nodige instructies en protocollen opgenomen. Zo mag een politiefunctaris slechts zijn vuurwapen, niet zijnde een vuurwapen waarmee automatisch vuur of lange afstandsprecisievuur kan worden gegeven, gebruiken in specifieke situaties waarin burgers moeten worden aangehouden of oproerige bewegingen moeten worden beteugeld.⁹ Er kan onder andere sprake zijn van het dragen (en indien nodig gebruiken) van automatisch vuur indien bij het verrichten van een aanhouding van een persoon kan worden aangenomen dat deze persoon een voor onmiddellijk gebruik gereed zijnde vuurwapen bij zich heeft en dit tegen de politieambtenaren zal gebruiken. Op grond van art. 17 van de Ambtsinstructie dient een ambtenaar die geweld heeft aangewend de feiten en omstandigheden dienaangaande, alsmede de gevolgen hier, onverwijld te melden aan zijn meerdere. Ingevolge art. 17 lid 3 dient de melding binnen 48 te worden doorgezet naar de officier van justitie in het arrondissement waarbinnen het geweld is aangewend, indien de gevolgen van het aanwenden van geweld daartoe naar het oordeel van de politiechef of de commandant aanleiding geven, het aanwenden van geweld lichamelijk letsel van meer dan geringe betekenis dan wel de dood heeft veroorzaakt, of gebruik is gemaakt van een vuurwapen en daarmee een of meer schoten zijn gelost. De meldingsverplichting sluit niet uit dat de betrokken politiefunctaris het geweldgebruik ook op een andere wijze moet vastleggen, zoals in een proces-verbaal van bevindingen of proces-verbaal van aanhouding.¹⁰ Daarnaast dient tevens melding te worden gemaakt bij de Adviescommissie Politieel Vuurwapengebruik indien sprake is van vuurwapengebruik of met de dood of enig lichamelijk letsel tot gevolg.¹¹ Uiteraard dienen deze documenten waarheidsgetrouw te worden ingevuld, gezien de

ambtseed van de leden van het politiekorps.¹² De vraag is echter of dat wel mogelijk is?

De officier van justitie start, indien sprake is van art. 17 lid 3 van de Ambtsinstructie, een strafrechtelijk onderzoek wat wordt uitgevoerd door de Rijksrecherche. De betrokken politiefunctaris zal in beginsel binnen 24 uur worden gehoord. In alle gevallen zal degene die het betreffende geweld heeft gebruikt zelf worden gehoord.¹³ Indien op dat moment geen gereede twijfel bestaat over de vraag of de ambtenaar heeft gehandeld conform de ambtsinstructie, wordt deze als getuige gehoord. De agent wordt bij dit verhoor erop gewezen dat hij geen antwoorden op vragen hoeft te geven die mee kunnen werken aan zijn (mogelijke) vervolging.¹⁴ Wanneer tijdens het verdere feitenonderzoek alsnog gereede twijfel ontstaat over de vraag of het toegepaste geweld in overeenstemming is geweest met de Ambtsinstructie of dat hij of zij een beroep kan doen op een strafuitsluitingsgrond, wordt de politieagent als verdachte aangemerkt. Als geen twijfel hieromtrent bestaat blijft de betreffende agent in het verdere onderzoek getuige en wordt hij verder ook als getuige behandeld. De agent kan dus meerdere gedaanteverwisselingen ondergaan, maar is afhankelijk van de beoordeling van het incident en van zijn verklaring door anderen.

Waarborgen voor waarheidsvinding

Opvallend is dat deze bepalingen allen zien op de eigen procespositie van de betrokken politiefunctaris en op slechts diens gedaantewisseling van getuige naar verdachte in het eigen onderzoek naar het toegepaste politiegeweld. In die regelingen is niet meegenomen op welke wijze die politiefunctaris mogelijk nog anderszins verklaringen zou moeten afleggen en evenmin dat contaminatie van het onderzoek, hoe onbewust ook, door tal van omstandigheden op de loer ligt. Het lijkt erop dat geen rekening wordt gehouden met eventuele andere politiepetten of met de kris-kras door elkaar lopende andere procedures waarin eveneens het incident en het optreden van de politiefunctaris zal worden beoordeeld. Het verdient wat ons betreft aanbeveling dat na het incident binnen dezelfde 48 uur dat de melding moet worden gedaan, een balans wordt opgemaakt wat mogelijk nog te verwachten valt aan andere procedures. Het zal bijvoorbeeld vrij snel duidelijk kunnen worden of de betrokken verdachte als object van het politiegeweld aangifte wenst te doen. Onder die omstandigheden is in elk geval van meet af aan duidelijk dat de politiefunctaris als verdachte kan worden aangemerkt en dat mogelijk een extra beoordeling van het onderzoek van de rijksrecherche volgt bij het seponeren van die aangifte. Mede in dat kader

9 Art. 7 Ambtsinstructie.

10 Inleidende opmerkingen paragraaf 4.

11 Aanwijzing handelwijze geweldsaanwending (politie)ambtenaar paragraaf 3.2.

12 Art. 9 Besluit algemene Rechtspositie Politie.

13 Ook indien dit in teamverband gebeurt. Zie paragraaf 4.4 Aanwijzing handelwijze geweldsaanwending (politie)ambtenaar.

14 De officier van justitie is echter wel toegestaan het meldingsformulier van art. 17 Ambtsinstructie te vorderen ten behoeve van een eventuele strafrechtelijke procedure ex art. 105 lid 1 Sv of de meerdere bij wie de melding is gedaan of de politiechef op te roepen bij het vooronderzoek of het onderzoek ter terechtzitting.

verdient het voorkomen van mogelijke contaminatie meer aandacht in de aanwijzingen en protocollen.

Die waarborgen zijn gemakkelijk in te bouwen. Het zou een verplichting moeten zijn vast te leggen als eenmaal duidelijk is dat informatie van andere betrokken politiefunctionarissen of bijvoorbeeld beeldmateriaal van het incident onder hen circuleert, zodra dat het geval blijkt te zijn. Het dient wat ons betreft ook te worden voorkomen dat voor het eventueel afleggen van een verklaring in de zaak van de verdachte die aangifte heeft gedaan, gezamenlijke bijeenkomsten, stoom-afblaas-sessies of trainingen worden gehouden. In dat verband is het goed denkbaar dat na het incident naast alle reeds genoemde betrokken autoriteiten standaard een kwartiermaker wordt aangesteld die tot taak heeft dergelijke elkaar bijtende procedures en procesposities in kaart te brengen en waar mogelijk te vermijden. Zo kan beter worden voorkomen dat in de diverse procedures gedonder ontstaat over mogelijk van elkaar afwijkende en op enig moment beïnvloede verklaringen. Dat lijkt ons belangrijker dan de tot op heden voorgestelde wetswijzigin-

gen, juist omdat dit de procespositie van de politiefunctionaris raakt en hij daardoor beter wordt beschermd dan nu het geval is. Het is wat ons betreft in elk geval belangrijk, veel meer nog dan een bijzondere strafuitsluitingsgrond of een blauwe rechtbank, dat de verschillende procesposities van politieambtenaren in en rondom het strafproces geen obstakel kunnen vormen bij de waarheidsvinding.

Over de auteur

Mr. dr. P.P.J. van der Meij

is strafrechtadvocaat bij Cleerdin & Hamer Advocaten, redactielid van Strafbldad en tevens *research fellow* bij het Instituut voor Strafrecht en Criminologie aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden.

Mr. M.M. Janmaat

is recentelijk afgestudeerd aan dezelfde faculteit.